

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Институт по философия и социология

доц. д-р Румяна Русева Желева

***УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ ВЪВ ВРЕМЕНА
НА НЕСИГУРНОСТ***

АВТОРЕФЕРАТ

на

Дисертационен труд за
придобиване на научната степен „доктор на науките“

Област 3. Социални, стопански и правни науки
Професионални направления 3.1. Социология, антропология и
науки за културата
Научна специалност „Социология“

София
2023 година

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита на разширен семинар на секция „Стратификация, неравенства, мобилност“ в Института по философия и социология (ИФС) при БАН.

Семинарът е проведен на 14 юли 2023 г. въз основа на Заповед РД-09-359/04.07.2023г. на Директора на ИФС.

Дисертацията се състои от увод, три глави, всяка от които с междинно обобщение, заключение, приложения (7 броя) и литература в общ обем от 315 страници. В цитираните библиографски източници са посочени общо 250 заглавия на български, английски и немски език. Оформени са 47 графики и 21 таблици.

Публикациите по темата са 11.

Автор: Румяна Русева Желева

Заглавие: ***Устойчивото развитие във времена на не-сигурност***

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД	4
Цел и задачи на дисертационния труд	9
Цел, задачи и хипотези на емпиричното изследване	13
I. СОЦИОЛОГИЯТА НА УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ: ДИСЦИПЛИНАРНА РАМКА И ПЕРСПЕКТИВИ	20
1. Социологическата координатна система и теорията със среден обseg на устойчивото развитие.....	20
2. Социологическата и другите възможни перспективи: интердисциплинарен и мултидисциплинарен подходи към устойчивото развитие.....	28
2.1. Преглед на литературата по темата на дисертационния труд.....	28
2.2. Понятиен апарат на социология на устойчивостта: връзката устойчивост-устойчиво развитие-корпоративно управление-отчитане на устойчивостта	37
2.2.1. Устойчивост и устойчиво развитие.....	39
2.2.2. Устойчиво развитие и корпоративната отговорност на бизнес компаниите.....	41
2.2.3. Устойчивост и нефинансово отчитане (докладване на устойчивостта).....	42
Междинно обобщение.....	43
II. ЕМПИРИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ НА НЕФИНАНСОВОТО ОТЧИТАНЕ НА БИЗНЕС КОМПАНИИТЕ В ПЕРСПЕКТИВАТА НА СОЦИОЛОГИЯ НА УСТОЙЧИВОСТТА	46

1. Правна рамка и регулация в областта на докладване за устойчивостта: институционален анализ и анализ на (политически) документи.....	49
1.1. Исторически контекст и регулация на докладването за устойчивост на глобално равнище	50
1.2. Европейско равнище	53
1.3. Перспективи пред процеса на отчитане за устойчивост в Европа и в света	66
2. Емпирични изследвания на бизнес компаниите и тяхната роля като активни социални актьори за устойчиво развитие в България	79
2.1. Desk Research върху основните измерения на корпоративната устойчивост, дейността на компаниите и отчитането им за устойчивост.....	80
2.2. Социологически анализ на нефинансовото отчитане и корпоративната устойчивост в избрани международни системи	94
2.3. Количествено изследване с компании в България, докладващи за устойчивост	108
2.3.1. Обект, предмет и методология на проучването	109
2.3.2. Резултати от проучването	115
2.3.3. Зависимости между променливите. Приемане или отхвърляне на хипотезите.....	152
2.3.4. Изводи и обобщение от проведеното количествено изследване	186
2.4. Изследване на случаи (case studies) на избрани икономически дейности в България	196
ИТ индустрията.....	198

Туризм.....	211
Агробизнесът.....	221
Междинно обобщение.....	229
III. РАЗРАБОТВАНЕ НА КОДЕКС ЗА УСТОЙЧИВОСТ В БЪЛГАРИЯ (ОПИТ ЗА ПРАКТИЧЕСКО ПРИЛАГАНЕ НА ИЗСЛЕДВАНЕ В СОЦИО- ЛОГИЯ НА УСТОЙЧИВОСТТА)	233
1. Обща характеристика на Германския кодекс за устойчивост.....	234
2. Двадесетте критерия на Германския кодекс за устойчивост.....	238
3. Българска рамка за отчитане на устойчивост.....	243
Междинно обобщение: Как Кодексът за устойчиво развитие би могъл да е полезен за българския бизнес?.....	258
ЗАКЛЮЧЕНИЕ: Отговорното предприемачество като фактор за ус- пех	261
Приложение 1	267
Приложение 2	267
Приложение 3: СПИСЪК	269
Приложение 4: Правна рамка	272
Приложение 5: АНКЕТНА КАРТА ЗА КОЛИЧЕСТВЕНО ИЗСЛЕДВАНЕ	276
Приложение 6: ТЕМИ ЗА ДЪЛБОЧИННИ ИНТЕРВЮТА С ПРЕДПРИЕ- МАЧИ.....	298
Приложение 7: АНКЕТНА КАРТА КЪМ КАЧЕСТВЕНИТЕ ИНТЕРВЮТА ЗА ОЦЕНКА НА УСТОЙЧИВОСТТА	301
ЛИТЕРАТУРА	305

(1) Актуалност на темата

Устойчивостта на общественото развитие е основен проблем в модерната и особено в късно модерната епоха. Как да се развиваме устойчиво е въпрос, който днес е кардинален проблем и задача пред световното човечество. В различни контексти той е сред най-задаваните през последните няколко години. И това е така, защото редица проблеми, свързани с климатичните промени, глобалните температури и все по-честите екстремни природни условия, свръхпотреблението на ресурси, загубата на биоразнообразие, липсата на социална и икономическа справедливост и невъзможността да се формулират значими и ефективни политически приоритети, превръщат несигурността в основна характеристика на съвременния обществен ред. Преживяването на съвременните рискове като трудно предвидими, но и като глобални, засилват тревогата у съвременните хора. За това допринасят модерните комуникационни и информационни технологии, които превръщат едва ли не всеки локален проблем в глобално достъпен. В същото време самите рискове често са индуцирани от модерните технологии и науката и са резултат от човешките действия, а не от природните сили. Съвременното общество е все по-зависимо от сложни технологични системи, които създават потенциални рискове. В същото време, съвременните хора са все по-информирани и в този смисъл по-осъзнати за заплахата от тези рискове. Така се ражда общественият стремеж на човечеството да управлява рисковете или да ги минимизира и „опитоми“. Според мен, този стремеж е толкова по-силен, колкото по-развито е едно общество и съзнанието на неговите граждани за необходимостта да се намали „застрашеността“ на глобалния свят и на бъдещите поколения. Устойчивото развитие е концепция за управлението на рисковото общество. Социология на устойчивото развитие е теоретична рамка за концептуализиране и изучаване, доколкото управлението на рисковете е възможно и кои са агентите (двигателите) на такава социална промяна.

(2) Цел, задачи и изследователски подход в дисертационния труд

Целта на дисертационния труд е да допринесе за теоретичното осмисляне, емпиричното изследване и практическото приложение на Социологията на устойчивото развитие¹ като се проблематизира връзката устойчивост-общество-социално действие.

За реализация на тази цел в работа се решават следните **задачи**:

I. На равнището на **теоретичното осмисляне** се очертава **предметната област на социология на устойчивото развитие**, която има своите **дисциплинарни граници** и специфично **изследователско поле**, като една от десетките поддисциплини на съвременната социологическата наука (Фотев, 2006, „Дисциплинарна структура на социологията“). Обосновава се, че **социологията на устойчивото развитие е свързана с множество социологически теории и в системната си връзка с тях се отнася до многомерното (всеобхватно) осмисляне на социалната промяна**. В дисертацията се показва, как проблематизирайки и тематизирайки самата възможност за социална промяна, социологията на устойчивото развитие интегрира значими моменти още и на **теориите за трансформацията от типа на transition theories от 90те години на миналия 20-ти век, на модернизационните теории, и на други по-близки или по-далечни до социологията дисциплинарни полета**.

II. На второ място в дисертационния труд се представят резултатите от осъществено **емпирично изследване за (илюстративно) очертаване на изследователското поле на социологията на устойчивостта**. Едно такова изследване не може да бъде изчерпателно, нито да е показателно за цялостната изследователска област на социология на устойчивостта. Примери за широтата на изследователската област на социология на устойчивостта могат да бъдат посочени изобилно (виж SONA 2017; Henkel, Wendt, Barth, Besio, Block, Bösch, Dickel, Görgen, Groß,

¹ „Социология на устойчивото развитие“ и „социология на устойчивостта“ се използват в текста като синоними и взаимно заменими с ясното съзнание на автора за отликите между тях, които са пространно представени в дисертационния труд.

Köhrsen, Pfister & Schloßberger, 2021; Иванов & Стоилова, 2020; Стоилова & Харалампиев, 2020)². Тук предприетото изследване поставя **фокус върху връзката устойчивост-общество-социално действие**. Емпиричното изследване е проведено с разнообразен социологически арсенал, включващ проучване и анализ на документи (desk research); изследване с количествени методи, изследване с качествени методи (дълбочинни интервюта); проучване на случаи (case studies) и проучване (преглед, анализ и интерпретация) на публични бази данни на международни организации в областта на устойчивото развитие. Емпиричното изследване, което представям в дисертацията, илюстрира на основата на конкретни данни, **връзката на социалното действие и устойчивото развитие** като разкрива ролята за постигане на устойчиво развитие на:

- (1) конкретни (индивидуални) **социални актьори** като предприемачи, бизнес лидери и експерти в областта на устойчивостта,
- (2) техни **организации** (бизнес компании, работодателски и бизнес организации, различни експертни групи) и други заинтересовани общности (такива като експертни и застъпнически групи за опазване на околната среда и устойчивото развитие; (държавни и/или независими) органи за контрол и финансови и кредитни институции, т.е. такива от които зависи бизнесът репутационно, международни платформи и организации за устойчивост и др. под.) и
- (3) изследва **конкретен инструмент като нефинансовото отчитане на устойчивост на компаниите**, познат още и като „докладване за устойчивост“ или „отчитане на корпоративна устойчивост“, чрез който в социалната практика се допринася и постига устойчивост на развитието.

² За засиления научен интерес към темата за устойчивостта на бизнеса в България допринасят в най-голяма степен работите на Марина Стефанова и колеги (Stefanova and Bustamante, 2022; Stefanova 2021; Stefanova, 2020), Николай Денчев и колеги (Dentchev, Eiselein, Vander Velpen, Bouckaert & Gonzalez, 2020.; Dentchev, Rauter, Jóhannsdóttir, Snihur, Rosano, Baumgartner, Nyberg, Tang, van Hoof, & Jonker, 2018; Eiselein & Dentchev, 2018), Мария Иванова (Maria Ivanova 2013 и др.) и много други учени от области, повече или по-малко близки до социологията.

III. На трето място в дисертационния труд се предлага **модел за практическо приложение на социология на устойчивостта**. В тази връзка един важен аспект от нея - **докладването на устойчивост и прозрачността на поведението на бизнес актьорите се операционализират като модел с конкретни индикатори за доброволно отчитане на компании**, в това число на малки и средни предприятия. Тази задача е реализирана като на основата на Германския кодекс за устойчиво развитие и на неговата таксономия (набор от индикатори за отчитане) и на опита с неговото приложение за малките и средните предприятия е предложен модел на български кодекс за устойчиво развитие по германския модел. Подложени са на дискусия неговите практически измерения и възможности за приложение.

Изследователският подход, който следвам в моята дисертация, е инспириран от Робърт Мъртън (1968: 61 и сл.) и неговите идеи за ролята на теорията в социологията и за полезността на теоретизирането от среден мащаб за преодоляване на пропастта между абстрактната голяма теория и емпиричните изследвания. Следвайки Р. Мъртън аз твърдя, че една **теоретична рамка от среден обхват (“middle range theory”)** трябва да се прилага към конкретни емпирични данни за определени социални явления, за да се направи надеждна връзка между общото теоретизиране и конкретните наблюдения. Разглеждам социология на устойчивото развитие като „междинната теория“ (в работите на Р. Мъртън известна още и като „intermediate theory“ като синоним на “middle-range theory”) като вид теоретична рамка, която се фокусира върху връзката между процесите на микроравнище и структурите на макроравнище. Разработвайки **социология на устойчивото развитие едновременно в термините на теоретично осмисляне, емпирично изследване и практическо приложение**, аз си поставям за цел да допринеса за преодоляване на пропастта между теоретичните концепции и емпиричните наблюдения, като осигурявам по-нюансирано разбиране на начините, по които социалните процеси взаимодействат със структурните ограничения. Смятам, че този мой подход е обоснован от необходимостта от тясна връзка между теоретично и емпирично познание в епистемологическо отношение, установяването на която е базисно предизвикателство.

телство за социологията на всеки един етап от научното познание (Кабакчиева 2014³). В рамките на **социологията на устойчивото развитие социологическата перспектива се допълва и пресича с други перспективи на познание** по линия на икономическата наука, организационното планиране, мениджмънта, екологията и т.н.

Основната теза на дисертационния труд е, че **социологията на устойчивото обществено развитие** е теория със **среден обseg** и като такава има **конкретен принос към концепциите от областта на управлението на социалната промяна, както и мениджмънта и дейността на организациите (социология на организациите)**. Като част от обществото бизнес компаниите влияят на обществената промяна и общественото устойчиво развитие. От една страна, организациите трябва да се адаптират към променящите се условия на околната среда, включително (нормативни и/или ценностни) изисквания за устойчивост. От друга страна, самите те могат да се трансформират и да водят промяната към по-устойчиви практики. Това включва промяна в организационните структури и култура, която подкрепя устойчивостта. **Самите практики на бизнес организациите могат да се изследват в термините на тяхното влияние върху устойчивостта**. Например, как решенията и действията на организациите влияят на околната среда, социалното равенство или на нетърпимостта към корупцията в дадено общество? **Връзката между социологията на устойчивото развитие и бизнес организациите е съществена**, защото искаме или не, компаниите играят ключова роля в прехода към устойчиво общество. Те могат да бъдат **както двигатели на промяна, така и бариери** пред нея. Социология на устойчивото развитие теоретизира и изследва дали и как организациите преодоляват тези пречки и подпомагат устойчивото развитие чрез определени инструменти и политики като докладването на корпоративна устойчивост.

³ Достъпен на <https://www.marginalia.bg/petya-kabakchieva-ako-sa-napraveni-kachestveno-demoskopskite-izsledvaniya-sa-istinski-mini-referendumi/> на 28.06.2023.

(3) Структура на дисертационния труд

Дисертацията е организирана в увод, три глави, всяка от които с междинно обобщение, заключение, 7 броя приложения и литература. Изложението в автореферата по-нататък следва тази структура и проследява работата последователно в **трите глави и заключението**.

В **Първа глава** се очертава дисциплинираната рамка на социология на устойчивото развитие и се разкриват изследователските перспективи, в които тази социологическа поддисциплина би могла да се развива. В тази глава представям социологическия подход, но също така и другите възможни научни перспективи, за да обоснова **необходимостта от интердисциплинарен и мултидисциплинарен подход към устойчивото развитие**. Първа глава съдържа обстоен **преглед на литературата по темата на дисертационния труд**. В нея също така формулирам **основните понятия**, които формират понятийния апарат на социология на устойчивостта като устойчивост и устойчиво развитие, корпоративно управление, докладване на корпоративната устойчивост и показвам връзката между тях.

Социологията на устойчивото обществено развитие е една от по-новите социологически поддисциплини. Тя е познавателно и социално институционализирана в редица европейски страни като Германия, Ирландия, но също и в САЩ и др. (SONA 2021; Henkel 2021). Като „под-социология“ тя има за свой фокус анализа и изследването на социалните, културните и другите аспекти на устойчивото развитие със силно влияние върху социума и общественото развитие (като например, технологичните и в съвремението ни особено – дигиталните, но и много други). **От теоретична гледна точка съществуването на социологията на устойчивостта може да бъде обосновано благодарение на набор от социологически теории и изследователски перспективи (Фотев 1993, Том 1 и 2)**. Очертавам дисциплинарната ѝ рамка посредством следните **три значими направления в теоретичната социология**:

1. Социология на устойчивостта е **теория за социалната промяна**, която се стреми да обясни как и защо обществата се променят с течение на времето и кои са основните двигатели на промените (по подобие на

еволюционистките, функционалистки разбирания и системната теория на N. Luhmann). Екологичните, социалните, икономическите и свързаните с управлението, аспекти на обществото като сложна система оформят взаимно зависими подсистеми, за да поддържат социално равновесие. Когато балансът между подсистемите се наруши или дори разруши, се създават условия за промяна. Социалната промяна към устойчиво развитие е процес на адаптиране към променящите се обстоятелства, с нови институции и социални договорености, възникващи за посрещане на нови нужди. В действителност този процес не протича гладко, а е съпроводен от конфликт на интереси, в резултат от който има печелещи и губещи от промяната.

2. Социология на устойчивостта има **връзка с теориите за трансформацията/прехода (transition theories)**. Същността на теориите за прехода се състои в това, че те разглеждат обществата като преминаващи през непрекъснат процес на трансформация и развитие, докато преминават от един етап към друг. Тези теории подчертават необходимостта от разбиране на факторите, които влияят на социалната промяна в рамките на всеки от тези етапи. Тук споделям разбирането, че устойчивото развитие е възможност за преход отвъд идеята за и постигането на икономическия растеж; т.е. за промяна на неравновесното състояние на обществените екологични, социални, управленски и икономически подсистеми към балансирано съществуване не само тук и сега (за нас), а и в бъдеще (за бъдещите поколения) постигането само на икономически растеж се оказва недостатъчен фактор на промяната. В социология на устойчивостта подобно на теориите за прехода аз споделям разбирането за сложността и многофакторната обусловеност на процесите на социална промяна, като сред тях от най-голяма важност са факторите на контекста (такива като предходен път на икономическо развитие – „path dependency“, образование и политически структури) и че именно от начина, по който те си взаимодействат, се оформят промените в развитието (без да подценявам чисто икономическите предпоставки като равнище и разпределение на доходи и други показатели за благосъстоянието).

3. Социология на устойчивостта е и **модернизационна теория**, защото както всички теории на модернизацията⁴ тя е социологическа перспектива, която се насочва към обяснение на социалната промяна и икономическото развитие в по-бедните и по-слабо развити страни (developing countries). Същността на социология на устойчивостта като теория за модернизацията се състои в това, че тя отчита ролята на икономическия растеж и стопанското развитие за подобряване на живота на хората включително в по-слабо развитите страни. В този контекст социология на устойчивостта по подобие на модернизационните теории се интересува от ролята на технологичния напредък за постигането на икономически растеж. Разликата се състои в това, че ако в класическите модернизационни теории технологичният напредък има за своя база индустриализацията и възможността западната индустриална революция да се пренесе в развиващите се страни, то социология на устойчивостта се интересува от екологичните и социални иновации, дигиталната трансформация и зеления преход и свързаните с тях информационни и комуникационни технологии и тяхното разпространение и въздействие за развитието в по-бедните/ по-слабо развитите страни. От теории на модернизацията **работещата и емпирично подплатена социология на устойчивостта заимства критичната (само)рефлексия срещу прекаленото опростяване на разбирането за устойчиво развитие, приемащо, че всички общества следват линеен път на развитие, моделиран от западния свят**. Защото, какъв е пътят на развитие на всяко конкретно общество и защо той е такъв, а не друг, е въпрос, който подлежи на емпирично изследване, а не на приемане, още по-малко на идеологическо настояване „отгоре“, внушение и нормативно „шаманстване“; дори и в случаи, когато идеята за развитието изглежда очевидно правилна (не можем да продължим да живеем като досега), логично обяснима (защото това вреди на околната среда и изчерпва ресурсите), нравствено необорима (нужни са действия в името на бъдещите поколения) и кра-

⁴ Повечето теории на модернизацията – development sociology - възникват в средата на XX век. Те са изцяло „западни“ - силно повлияни от трудовете на западни социални учени (социолози, антрополози, етнографи и др.) и икономисти.

сива (за спасяване на човечеството и планетата). Не всяко общество не- жели всяко човешко същество иска, може и/или е готово да живее ус- тойчиво/ да направи промени в тази посока.

Социологията на устойчивостта добавя качествено нови аспекти към разбирането на устойчивото развитие, което е зависимо не само от икономическия растеж и технологичния напредък, но е обусловено и от уникалните културни и исторически контексти на всяко общество. Тези аспекти не могат да се предпоставят. Те са предмет на емпирично изследване във всеки конкретен случай.

Социология на устойчивото развитие има изключителен принос към самата концепция за устойчивост и към необходимостта от глобална со- циална промяна към по-устойчив обществен дневен ред и обществен договор, тъй като позволява (научно) обективното изследване на после- диците в социален, икономически и културен аспект на налагането „от- горе“ на програми и проекти, свързани със зеления преход, дигиталната трансформация и т.н. , „носени“ от ценностите на западния (европейски и северноамерикански) опит, които се отразяват на социалните нера- венства и другите аспекти на общественото развитие в останалите страни.

4. Методологически една социология на устойчивостта и устойчивото развитие следва да **се основава на теориите за социалното действие и по-конкретно на разбирането на Макс Вебер** (1921/1922; 1924; 2005). Вебер дефинира социалното действие като всяко действие, предприето от индивид или група, което взема предвид действията на другите и се влияе от тези действия. Тъй като според Вебер, социалното действие е основата на социалния живот, то именно неговото изследване е от ре- шаващо значение за разбирането на обществото като цяло и на пред- поставките за обществено развитие, което е възможно в един или друг исторически период (както и в бъдеще). В дисертацията концепцията за социалното действие на Макс Вебер получава емпирична реализация чрез всички използвани качествени и количествени изследователски техники. Чрез тях става възможно да се изследват мотивите, значенията и контекста на социалните действия, които водят (или не) до устойчиво развитие. **В тази връзка и съгласно самата концепция на Макс Вебер**

бяха идентифицирани конкретни социални действия или един или няколко типа социално действие, които са от значение за реализацията на устойчиво развитие и те бяха поставени във фокуса на изследването.

В конкретния случай, аз приемам, че от съществено значение за устойчивостта е да бъдат изследвани социалните действия на компаниите/техния мениджмънт във връзка със задължителното и/или доброволно предоставяне на така наречените „социални доклади“ или „доклади за устойчивост“. Проучването на този инструмент и начините, по които той се използва от предприемачите/компаниите, може да допринесе за изпълването с конкретно съдържание и уплътняването с данни на една социология на устойчивостта в България.

Прегледът на литературата по темата на дисертационния труд показва, че устойчивото развитие се вписва в рисковото общество и се обуславя от рефлексивността на новите етапи на модернизация. **То е опит, подход към управляването на рисковете.** Социологическото понятие за риск (Улрих Бек, Никлас Луман) е от изключителна важност за социологията на устойчивостта, тъй като отбелязва по забележителен начин една от основните характеристики на съвременния свят, а именно неговата „застрашеност“⁵. **Следователно, заемайки се с този аспект на съвременното развитие, социологията на устойчивото развитие прави опит да изучи социалното поведение и действия, които да минимизират риска или да предложат механизми за неговото неутрализиране и/или да направят обществения живот възможен с него и/или против него, т.е. по-малко „застрашен“.** В този смисъл изтъкнатата от Антъни Гидънс проблематична **връзка между модерността, социалната промяна и последиците от поведението намира своето решение в усилията да се постига устойчивост** (Giddens, 1990). Всъщност много от екологичните (негативни) последствия от дейността на бизнесите и хората по-общо, са непреднамерени (в повечето случаи компаниите и индивидите не възнамеряват съзнателно да навредят на околната среда и природата). В този смисъл една социология на устойчивостта не просто ще

⁵ Тъй като „риск“, произлизайки от италиански и френски език, означава „натъквам се, попадам на опасност“, „бивам застрашен“

поставя акцент върху предвидимите и непреднамерени последствия от социално действие, но също така тя самата – както постулира Гидънс – съдържа възможността да повлияе върху поведението на социалните актьори.

Освен очертаната по-горе (същностна) социологическа перспектива на социология на устойчивото развитие последователно в концепциите на теориите за социалната промяна, transition theories и модернизационните теории и като методологическа връзка на устойчивостта, обществото и социалното действие в термините на Макс Вебер, **следва да се добавят няколко теоретични рамки (координатни системи), които бивайки гранични за социологията, идват от други научни области** като икономика, екология, публична администрация и човешки ресурси. Те (като например институционализъм, теория на устойчивото развитие, политическа екология и др.) също поставят в своя фокус устойчивото развитие, макар и твърде едноизмерно. Други изследвания използват модела *Quadruple-Helix* и изтъкват връзката му със секторната специализация, за да се проучат възможностите на регионалните икономики и местните бизнеси да развиват иновационния си потенциал и да бъдат, както успешни, така и устойчиви (Baltov, 2021: 28).

Следователно, можем да обобщим, че **социология на устойчивостта е интердисциплинарно подплатена предметна област, която при помощта на коректно прилаган социологически инструментариум може да реализира съществена добавена стойност за разбиране, теоретично осмисляне и практическо изследване на устойчивото развитие и за прилагане на устойчиви модели на поведение в различни сфери на обществения живот.** Връзката между устойчивостта и устойчивото развитие е, че **устойчивото развитие е рамка за постигане на устойчивост.** Социологията на устойчивостта признава, че устойчивото развитие изисква не само технологични решения, но и промени в социалните норми, ценности и културни практики. Тази перспектива подчертава значението на разбирането на сложното взаимодействие между социалните, икономическите и екологичните системи за постигане на устойчиво развитие.

Теоретичният апарат на социология на устойчивото развитие задължително включва всички понятия, свързани с концепцията на Макс Вебер за социалното действие, при това в условията на постмодерната рефлексивност (Гидънс) като риск и рисково общество, непреднамерени последици от поведението, както и изясняване (всеки път наново за целите на всяко конкретно изследване) на аспектите на устойчивостта и устойчиво развитие (последното разбрано като инструмент за постигане на устойчивост).

Социологията на устойчивото обществено развитие е социологическа теория със среден обсер (middle-range theory в смисъла на Робърт Мъртън). И това е така, защото на равнището на икономическите организации като агенти на (възможната) социална промяна към устойчиво развитие, социологията на устойчивостта задължително изисква осветляването също така на понятията „корпоративна устойчивост“, „корпоративна социална отговорност“, „докладване (измерване) на устойчивостта“ и „корпоративно отчитане на устойчивостта“. Такива дефиниции са представени в дисертационния труд на основата на преглед на наличната литература. В традицията на теориите от среден обсер в работата е предприето допълнителното тяхно операционализиране и концептуално уплътняване в поредица от емпирични социологически изследвания.

Във **Втора глава** на дисертационния труд се представят различните типове и етапи, набраните данни и анализа на резултатите от **комплексно емпирично изследване за (илюстративно) очертаване на изследователското поле на социологията на устойчивостта чрез изследване на така нареченото нефинансово отчитане на бизнес компаниите като инструмент (механизъм) за измерване на устойчивостта.** Предприетото изследване поставя фокус върху връзката устойчивост-общество-социално действие и търси обществените, социални и културни аспекти на корпоративното докладване на устойчивостта в термините на неговата роля и въздействие за постигане на устойчиво обществено развитие.

В центъра на емпиричното проучване поставям социалното действие, тъй като то се отнася до способността на индивидите или групите

да правят избори, да вземат решения и чрез своята дейност (или бездействие) да влияят на хода на събитията, т.е. те са агентите на социалната промяна. На свой ред, действията респективно изборите на социалните актьори в дадено общество оформят институциите и политиките, които насърчават или възпират устойчивостта. Необходимо е да се подчертае, че изследването се интересува от **значението както на индивидуалните, така и на колективните действия на социалните актьори за постигане на устойчивост.**

Равнищата, на които индивидуалните и колективни действия на социалните актьори упражняват въздействие и предизвикват или възпрепятстват социалната промяна, са: 1. **чрез включване/участие** (participation). На това равнище на социалното действие изследването се интересува, доколко предприемачите/ бизнес компаниите са включени в процеса на социално докладване, как участват (доброволно, по задължение, систематично или от време-навреме и т.н.), има ли и какви колективни действия, кои други заинтересовани страни включват те самите в процеса на нефинансово отчитане (доколко самият процес във всеки конкретен случай е по-приобщаващ и устойчив). 2. **Чрез овластяване** (empowerment). Това може да се постигне чрез образование и обучение, програми за изграждане на капацитет и инициативи в общността, които насърчават устойчиви практики. Изследването се интересува от равнището на тези знания на българските предприемачи/ бизнес компании, от възможностите те да се разширяват/ задълбочават и да бъдат предавани по-нататък на други социални актьори (работници и служители, местни общности и т.н.); както и от възможността да се оформят устойчиви социални практики благодарение на тези знания, умения и ценностни ориентации. 3. **Чрез сътрудничество** (collaboration): тук интересът в изследването е насочен към разкриване на степента, в която са налице колективни действия към устойчиво развитие благодарение на сътрудничеството между отделни лица, организации и общности. В изследването са набрани данни относно това, доколко компаниите могат да работят заедно (включително в международен контекст), дали и как различните участници могат да обединят своите ресурси, да споделят знания и в резултат да оформят практики на по-устойчиви решения и дейности. 4. **Чрез иновации** (innovation): изследването се интересува

дали бизнес компаниите са били насърчени/принудени да развият иновации по отношение на устойчивото развитие (насърчаване на нови, креативни и/или алтернативни решения на предизвикателствата, свързани с устойчивостта, нови продукти и услуги в тази връзка, нови социални практики във връзка с конкретната им икономическа дейност, които са довели до утвърждаване на устойчивостта и др. под.). 5. **Чрез застъпничество (advocacy)**: изследването се интересува, доколко бизнес компаниите отнасят своите знания и практики за устойчивост отвъд пряката си икономическа дейност и ги „откриват“ към общностите и другите социални актьори чрез застъпничество за идеите и ценностите на устойчивото развитие. Чрез повишаване на осведомеността относно проблемите на устойчивостта и насърчаване на промяна на политиката, хората и организациите могат да стимулират действия към по-устойчиво бъдеще.

Контекстът е от ключово значение за разбирането на въздействието на индивидуалните и колективни действия на социалните актьори за постигане на устойчиво развитие. Във връзка с конкретните цел и задачи на изследването във фокуса на проучването и в следствие на анализа и интерпретацията на събраните данни са поставени следните контекстуални измерения: Институционална рамка и правна регулация; (Индивидуални) културни ценности; Общностни характеристики (членство в организации и др. под.); Регионални и локални особености.

Емпиричната работа е реализирана чрез **четири изследователски техники**: (1) анализ на (правни и политически) документи, (2) преглед и анализ на публични бази данни на международни системи за докладване на устойчивост (предимно Германския кодекс за устойчивост и Глобалната инициатива за докладване); (3) количествено изследване с 48 български компании, докладващи (по задължение или по доброволна инициатива) за устойчивост и (4) качествени (дълбочинни) интервюта като информацията, събрана с няколко от изброените методи е послужила за описанието и изследването на три случая (case studies).

На основата на изучаването на правната рамка, анализа на политически документи и задълбочения преглед на публично достъпни бази

данни на международни организации в сферата на устойчивостта могат да се направят следните изводи:

Докладването за устойчивост на компаниите има дълга история още от времето, когато устойчивото развитие се споменава за първи път през 1987 г. от Комисията на ООН по околната среда в доклада „Our Common Future“ (Нашето общо бъдеще). Т.е. докладването за устойчивост се развива ведно със самата концепция за устойчиво развитие⁶. Оттогава насам, отчетността за устойчивост става все по-важна за компаниите. Те започват да изготвят доклади за устойчивостта си, използвайки различни платформи и инструменти, сред които първата и най-известна е Глобалната инициатива за отчетност (Global Reporting Initiative). Наред с нея днес има десетки други на глобално, регионално и дори национално равнище. В кратко време след своята поява тези инструменти и платформи с бази данни се превръщат в източник на основни стандарти за отчетност за устойчивост на бизнесите. Европейският съюз е един от лидерите, ако ли не най-влиятелният инициатор на регламентация по отношение на корпоративното докладване на устойчивост от страна на бизнесите в страните членки. Съюзът инициира и приема за европейските компании, както и за тези от трети страни, опериращи на територията на ЕС или в договорни отношения с европейски партньори, най-малко три законодателни акта с решаващо значение за устойчивото развитие. Това са (1) Директивата (Directive 2014/95/EU)⁷ за разкриване на нефинансова информация и информация за разнообразието от големи компании и групи, (2) Таксономия на ЕС за отчитане на климатично неутрални дейности на компаниите⁸ и (3) Директива за отчитането на предприятията във връзка с устойчивостта (Directive 2021/0104(COD))⁹.

⁶ В същия текст за първи път се дефинира понятието „устойчиво развитие“. Дефиницията остава най-влиятелното определение до днес.

⁷ Интернет страницата на Европейската комисия.

⁸ РЕГЛАМЕНТ (ЕС) 2020/852 НА ЕВРОПЕЙСКИЯ ПАРЛАМЕНТ И НА СЪВЕТА от 18 юни 2020 година за създаване на рамка за улесняване на устойчивите инвестиции и за изменение на Регламент (ЕС) 2019/2088

⁹ Тази Директива е приета на 16 ноември 2022 година и изменя предходните законодателни актове, свързани с отчитането на устойчивост от фирмите в ЕС като Регламент (ЕС) № 537/2014, Директива 2004/109/ЕО, Директива

Съгласно последната Директива, приета в края на 2022 година **само след няколко години на няколко десетки български предприятия¹⁰ ще се наложи да отговарят на нов тип стандарти за отчетност по въпроси, за които до момента или не са предоставяли доклади или пък не им се е налагало да изготвят публична и стандартизирана информация. Още повече са тези компании в цяла Европа. За част от тях българските им партньори (бивайки подизпълнители и/или доставчици на суровини, стоки и услуги) също ще трябва да подават информация относно аспектите на устойчивостта съгласно Директивата на ЕС¹¹.**

Въпреки напредъка на ЕС в разработването на ясно законодателство и инструменти по въпросите на докладването на устойчивостта от анализа се налагат изводи, че процесът е съпроводен от:

- **Извънредна сложността** както на самия процес на изработване на законодателна рамка, така и на разработването на международни стандарти за отчитане на устойчивостта поради необходимост от дългосрочно планиране, широки консултации с участието на множество заинтересовани страни, изясняване на разнообразни научни и технически въпроси.
- Един от главните проблеми при разработването на стандарт за докладване на устойчивост (Sustainability Reporting Standard) е **нуждата от консенсус по отношение на това, какво следва да се отчита и как.**
- **Необходимостта от координация с много участници и заинтересовани страни** се налага, поради факта, че устойчивостта е глобален въпрос. Постигането на устойчиво развитие изисква сътрудничество между различни страни и организации. Европейската комисия работи с други организации

2006/43/ЕО и Директива 2013/34/ЕС, и по отношение на отчитането на предприятията във връзка с устойчивостта.

¹⁰ За това може да се съди по броя предприятия, лисвани на Българска фондова борса.

¹¹ Европейската комисия говори в Директивата за корпоративна устойчивост, приета през декември 2022 година, за „фактори за устойчивост“, което следва да се разбира като синоним на използваното тук понятие „аспекти на устойчивостта“ по аналогия на Германския кодекс за устойчивост.

и правителства, за да се осигури координация по разработването на европейски стандарти за отчитане на устойчивостта.

- Ситуацията с COVID-19 и други (външни за процеса) фактори като кризите в ЕС допринасят допълнително за забавянето на европейските стандарти за отчитане на устойчивостта.

Преодоляването на тези трудности са показателни за решителността, с която **ЕС поема лидерството по отношение на устойчивото развитие в света**. Освен изброените законодателни актове Съюзът има множество други инициативи, които без пряко да са обвързани с отчитането на устойчивост, подкрепят устойчивото развитие като Стратегия за устойчиво финансиране¹² и Европейската зелена сделка¹³. Всички инициативите на ЕС за устойчивост и нефинансово отчитане имат за цел **да насърчат прозрачността, отчетността и устойчивостта сред компаниите, като същевременно допринасят за постигането на екологичните и социалните цели на ЕС**.

Най-новите изследвания по темата показват, че **ЕС е лидер по отношение не само на регулацията и законодателството в отчитане на устойчивостта, но и що се отнася до броя на докладващите компании** (Arena, Azzone, Ratti, Urbano, & Vecchio, 2023; Van Zanten & Van Tulder, 2018; Doh & Guay, 2006; Mulholland, 2017).

В България с протоколно Решение на Министерски съвет от 28 август 2019 г. са приети Стратегия за корпоративна социална отговорност (КСО) 2019-2023 г. и Планове за нейното изпълнение за 2019 г. и 2020-2021 г.

¹² Стратегията на ЕС за устойчиво финансиране, стартирана през 2020 г., има за цел да мобилизира частния капитал към устойчиви инвестиции. Стратегията включва набор от инициативи, като създаването на стандарт за зелени облигации, установяването на система за класификация за устойчиви дейности в целия ЕС и насърчаването на устойчиви финанси в публичния сектор.

¹³ Европейската зелена сделка е пътна карта, стартирана от ЕС през 2019 г., която има за цел да направи икономиката на ЕС устойчива и да постигне климатична неутралност до 2050 г. Зелената сделка включва набор от инициативи, като въглероден граничен данък, насърчаване на възобновяема енергия, намаляване на емисиите на парникови газове и приемане на политики за устойчиво използване на земята.

Стратегията се основава на **доброволния характер на корпоративната социална отговорност, разбрана като ангажимент от страна на ръководството на компаниите, публичните структури и гражданските организации**, като целта е да се гарантира, че управленските решения и ежедневни действия отчитат специфичните интереси на всички заинтересовани страни. В емпиричните изследвания ясно се отличава **акцентът върху доброволния характер на докладването за устойчивост в България, който е заложен още в политическите документи и законодателните актове**. Тази най-обща философия и подход се натъкват по един противоречив начин на общия дух на регламентацията на ЕС за повече нормативизъм по посока на въвеждането на докладване за устойчивост с подход „отгоре надолу“.

По отношение на Централна и Източна Европа (ЦИЕ) проучванията показват няколко ясни специфики, характерни за компаниите от региона:

1. те са по-малко склонни да докладват за проблеми с устойчивостта, отколкото западноевропейските им колеги;
2. съществуват значителни разлики в зависимост от институционалната рамка, в която работят бизнесите и отделните страни, като резултатите по отношение броя на докладите за различните национални икономики е различен.
3. Наред с институционалния контекст и размерът на компанията играе роля при определянето на практиките за отчитане на устойчивостта. В ЦИЕ по-големите компании са отчетливо по-склонни да докладват за устойчивост.
4. В същото време връзката на размера на компанията и готовността ѝ да се отчита за устойчивост е нещо, което е сходно за ЦИЕ и за западните бизнеси.
5. Друга сходна връзка е между добрите показатели за някои от аспектите на устойчивостта на компанията и готовността на нейното ръководство да изготвя социалните доклади.

На основата на прегледа на литературата (деск ресърч) информацията, която големите компании подават във връзка с ESG¹⁴, има **съществен ефект върху инвестиционните решения, достъпа и цената на финансовия ресурс (кредита) за фирмите**. Тя също така **влие силно върху мениджърските решения относно избора на доставчици и подизпълнители, както и върху нагласите на потребителите**. С нарастването на прозрачността и поставянето на конкретни екологични, социални и управленски цели нараства и ангажираността на бизнеса към постигането на целите на ЕС. **Големите и международните компании играят ключова роля в процеса на устойчиво развитие** и подготовката на нефинансови отчети в европейските страни (Arena et. al, 2023). Предишни изследвания подчертават положителната връзка между размера на фирмата и нейната ангажираност с отчитането на ЦУР (Elalfy et al., 2021; García-Sánchez et al., 2021; Nechita et al., 2020; Sekarlangit & Wardhani, 2021; van der Waal & Thijssens, 2019). Rosati and Faria (2019) намират доказателства, че първите, които приемат отчитането на целите за устойчиво развитие, са по-големите дружества¹⁵. Jha & Rangarajan (2020) представят последователни констатации, отнасящи се до индийската бизнес среда, като свързват фирмите, имащи по-голяма капитализация с по-висока степен на оповестяване на ЦУР. Според литературните източници по-големите компании са по-склонни да интегрират повече отчети за устойчивост поради по-голямата наличност на ресурси за преодоляване на рисковете при промяна на установена практика (Aragón-Correa et al., 2008), по-голямата изложеност на и уязвимост от страна на общественото мнение (Artiach et al., 2010; Fernando & Pandey, 2012) и по-малките пределни разходи, свързани с оповестяването (напр. Haddock, 2005).

Бяха формулирани **следните хипотези за връзката между устойчиво развитие и нефинансовото отчитане (докладването) за устойчивост**,

¹⁴ Екологични, социални и управленски цели.

¹⁵ В страните от Централна и Източна Европа, които са претърпели процес на трансформация след 1990 година също има изследвания, показващи, че големите компании са тези, които движат процеса на докладване за устойчивост напред (напр. Raszkowski and Bartniczak. 2019; Horváth, P. et al., 2017)

които бяха изследвани в рамките на цялостното проучване (с количествени и качествени методи) и с цел теоретичното обосноваване на социология на устойчивостта:

X1. Нефинансовото отчитане е задвижващ механизъм (driver¹⁶) за устойчивото развитие наред с друг такъв - високата степен на технологичност/иновативност в бизнес компаниите.

X2. Въпреки регулативната си същност (развива се и се налага „отгоре“ надолу в по-голямата част от случаите) нефинансовото отчитане има значително социално въздействие върху бизнеса и в по-широк обществен (местен, национален и европейски) контекст.

X3. Българските компании, които се отчитат за устойчивост, го правят, защото са задължени.

X4. Онези от тях, които доброволно се отчитат за устойчивост, са част от международни консорциуми и/или дълги вериги на добавена стойност/ доставки (Value chain“ /“Supply chain“).

X5. Съществуват различни бизнес практики, водещи до или утвърждаващи устойчивото развитие в българското общество, които могат да бъдат идентифицирани на различните равнища на индивидуалните и колективни действия на социалните актьори (предприемачи и мениджъри) като включване (participation); сътрудничество (collaboration); иновации (innovation); овластяване (empowerment) и застъпничество (advocacy) те могат да бъдат емпирично проучени (разкрити) на основата на докладите за устойчивост.

X6. За наличието на устойчив бизнес модел са необходими социални действия на всички пет посочени по-горе равнища, при това емпирично разкрити като практики на множество социални актьори в един и същ момент от общественото развитие.

Емпиричното количествено изследване с фирми, докладващи за устойчивост, в рамките на дисертационния труд, както и проведените дълбочинни интервюта разкриват, **доколко в България са налице активно работещи в ESG сферата бизнеси, в кои икономически сфери са те**

¹⁶ Буквално „водач“.

(банковите услуги, ИТК, търговските вериги, агробизнеса, туризма, добивната индустрия, промишлеността или други), дали са големи фирми или МСП, както и доколко те са иновативни технологични компании, за които устойчивото развитие е продължение на техния технологичен напредък. Изследването се стремеше да установи, дали и доколко и у нас "двигател" на процеса по устойчиво развитие са предимно големите и международни компании, както настоява специализираната литература и изследванията в другите европейски страни.

Количественото изследване бе проведено с 48 компании, които отговарят на критериите за подбор и попадат в обхвата на проучването, диференцирани в две подгрупи (съвкупности): (1) регулираните от Европейската директива за оповестяване на нефинансова информация и на информация за многообразието големи предприятия и групи от предприятия¹⁷. Тяхното задължение за оповестяване на нефинансова информация е транспонирано в Закона за счетоводството (в сила от 1-ви януари 2017 г.) и (2) компании, които изготвят и публикуват нефинансови отчети за устойчивост по собствена инициатива (или инициатива на собственици, управители, мениджмънт и т.н.). На база на предварително събрана информация бе изготвен списък със 102 компании в България, които изготвят и публикуват доклад за устойчиво развитие. Проучването сред представителите на целевата група (мениджмънта на компаниите) бе проведено чрез онлайн анкета, съдържаща 48 въпроса.

Основното ограничение произтича от невъзможността да се дефинира точно обемът на генералната съвкупност, предимно поради липсата на надежден единен регистър или друг тип публична база данни. Друго методическо ограничение произтичаше от самия размер и характеристиките на компаниите, които са обект на проучването – това, че в голямата си част това са големи и много големи компании, силно зат-

¹⁷ Директива 2014/95/ЕС, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=LEGISSUM%3A240601_2

рудняваше достъпа до мениджърите им, заради голямата им ангажираност и високата им мобилност¹⁸. Избраната методика на регистрацията (CAWI – Computer Assisted Web Interview) значимо подпомогна преодоляването на затруднения достъп, който представляваше критично методическо ограничение.

В качествено социологическо изследване използвам комбинация от наблюдение, 30 дълбочинни интервюта и анкетна карта, както и проучване на документални източници. Интервюта и анкетите са направени с предприемачи/собственици и висши мениджъри на български и международни компании, ръководители на държавни агенции, международни експерти по одитиране на устойчивост, експерти в неправителствения сектор по корпоративна социална отговорност и отчитане на устойчивост и др.

Набраната информация е анализирана и представена в три (3) случая – ИТ, туризъм, агробизнес като се включва 1) описание на контекста на кейса (дефинира процедурата по оповестяване на аспектите на устойчивостта като изтъква връзката между корпоративната устойчивост и устойчивостта изобщо), 2) оценка на проблемите, свързани с факторите за устойчивостта (социални, екологични, от областта на доброто корпоративно управление като взаимодействие с държавни органи, корупция, върховенство на закона и др. под.), както и 3) анализ на причините и последиците на тези проблеми за устойчивото развитие.

Резултати от емпиричните изследвания

Тъй като комплексът емпирични социологически изследвания има много и разнообразни задачи, тук ще се ограничи до представянето само на онези от резултатите, които се отнасят до идентифицираните в литературата преди това най-успешни **практики за отчитане на устойчивост**. Въз основа на тях ще бъде дискутирана **ролята на бизнес ком-**

¹⁸ Работата на терен в рамките на количественото изследване беше осъществена с помощта на Агенция „Насока“, за което благодаря на нейния директор г-жа Елена Дариева.

паниите като агенти на социална промяна в посока по-устойчиво бъдещо развитие, а докладването за устойчивост ще бъде оценено като механизъм за повишаване на прозрачността, информираността и ангажимента към устойчиви екологични, социални и икономически устойчиви практики и бизнес модели.

1. Като белег на устойчива бизнес практика най-често се посочват **въвеждането, съблюдаването и отчитането на стандарти за устойчивост** (например Global Reporting Initiative), които предоставят рамка за докладване на социални, екологични и икономически въпроси, свързани с устойчивото развитие. В България към момента не съществува **точна публична информация относно броя на фирмите, които доброволно или по силата на Европейското законодателство изготвят отчети за устойчивост**. Кодекс за корпоративна отговорност и устойчиво развитие на Българската стопанска камара, включващ изискване за отчитане на социалната и екологичната отговорност от страна на компаниите-членове на камарата, е най-надеждният източник за техния брой. Към момента на изследването от БСК бяха посочени по-малко от 60 компании, регистрирани в съответствие с Кодекса им за корпоративна отговорност и устойчиво развитие. Чрез други източници предимно в корпоративни страници като Глобалния договор на ООН и публикации в Интернет бяха идентифицирани компании, които обявяват, че изготвят доклади за устойчивост или имат инициативи за устойчиво развитие и зелени политики. Трудността да се дефинира по-ясно генералната съвкупност от фирмите, докладващи за устойчивост, представлява сериозно методическо и методологическо предизвикателство за изследователите. От компаниите, включени в изследването, малко под половината (44%) са задължени да предоставят доклади, докато 56% от респондентите изготвят доклади за устойчивост доброволно. **Въз основа на тези и много други данни имаме всички основания да смятаме, че „ХЗ: Българските компании, които се отчитат за устойчивост, го правят, защото са задължени“, не се потвърждава. Има набор от фирми в България, които поемат ангажимент към докладването за устойчивост не по закон или в рамките на регламент.**

Данните също така показват, че въпреки регулативната си същност (развива се и се налага „отгоре“ надолу в по-голямата част от случаите)

(хипотеза Х2), **нефинансовото отчитане има значително социално въздействие върху бизнеса и в по-широк обществен (местен, национален и европейски) контекст и очевидно интернационализацията (глобализацията) на бизнесите има сериозен принос към повишаването на прозрачността за дейността на фирмите чрез механизма за нефинансово отчитане.**

Изследванията потвърдиха хипотеза Х4. относно онези от компаниите, които доброволно се отчитат за устойчивост, защото са част от международни консорциуми и/или дълги вериги на добавена стойност/ доставки (Value chain“ /“Supply chain“).

2. Редовност на отчитането на устойчивостта и 3. интегриране на принципите на устойчивостта във всички аспекти на бизнеса като две следващи практики на корпоративна устойчивост **остават проблем за компаниите в България.** Най-използваният и разпространен стандарт или рамка за отчитане, сред проучените компании, е Глобалният договор на ООН (47.7%), следван от ISO 26000 (43.2%) и Глобалната инициатива за докладване – GRI (34.1%).

Компаниите, обхванати в настоящото проучване, **срещат множество предизвикателства при събирането, интегрирането и представянето на информацията за корпоративните политики и дейности, свързани с устойчивостта и устойчивото развитие.** Данните показват, че при публикуването на нефинансова информация, компаниите **предпочитат да включват в докладите си качествени показатели, които представят описателно,** с конкретни примери за сметка на количествените показатели, които са по-слабо използвани. Това наблюдение се отнася до всички аспекти, които включват докладите – стратегия за устойчивост, процес на управление и общество. **Количествените показатели в докладите преобладават единствено при публикуването на информация, свързана с околната среда,** отнасяща се до използване на природни ресурси, управление на ресурсите и отпадъците, и емисии, свързани с климата. Сред обхванатите в проучването компании с най-голям опит в корпоративната отчетност са фирмите от секторите „Преработваща промишленост“ и „Финанси и застраховане“. Сред компаниите, които имат ангажимент да отчитат устойчивост, регистрираме три пикови години, в

които те са започнали да изпълняват този свои ангажимент. Това са 2011 г., 2017 г. и 2018 г. Сред останалите компании, които отчитат устойчивост, въпреки че нямат задължение да го правят, най-голяма част са започнали да публикуват доклади през 2020 г., което съответства и на поголемия пик на докладващи компании в Германия и глобално (очевидно пандемията от КОВИД 19 е оказала катализиращ ефект върху инструмента на докладването, а защо не и върху други аспекти от дейността на бизнес компаниите, свързани с устойчивото развитие).

От направения анализ в секторите ИТ, туризъм и селско стопанство (изследване на случаи) става видно, че **предприемачите имат различно отношение към устойчивостта и инструментите за нейното докладване, респективно оповестяване или практикуване.** Качествените изследвания показват в по-голяма степен (без това да е статически значимо, а само описателно) влияние на съответната икономическа дейност/сектор и контекстите (институционален, структурен, правен и т.н.), в които тя се осъществява, върху мненията и отношението към **устойчивото развитие.** Така например, за ИТ индустрията безспорен приоритет сред факторите на устойчивостта е социалният поради ключителната роля на работещите в ИТ фирмите и техния недостиг към момента в България, докато за агросектора това е екологичният аспект и опазването на природата и природните ресурси. В сектора на туризма не може да се определи ясен аспект на устойчивостта, за който предприемачите проявяват предпочитание. Поради множеството документи, стратегии и др. инициативи в посока „устойчив туризъм“, предприемачите смятат, че „секторът си се развива устойчиво“, няма много, което да се направи допълнително, а и не е нужно, според тях. Те изтъкват много други проблеми, пред които туризмът е изправен и „устойчивостта им е последна грижа“, по израза на един от интервюираните.

4. Създаване на програми за управление, които да намалят консумацията на ресурси и въглеродния отпечатък на компаниите, е друга практика, по отношение на която има действително обнадеждаващи резултати от емпиричните изследвания: **Най-често използваните ключови показатели за устойчивост, в докладите на изследваните компании, са свързани с околната среда, използването на природни ресурси и еми-**

сиите, свързани с климата. Екологичните аспекти са най-широко застъпени, на второ място са социалните, а (на значимо отстояние) на трета позиция са икономическите аспекти. 95.8% от анкетираните компании посочват, че включват екологични аспекти на устойчивостта в своите отчети. 91.7% включват социални аспекти, а 70.8% - икономически. Малко под една трета от включените в изследването компании – отчитат информация, свързана с доброто управление (т.е. управление, което се основава на принципите на висок професионализъм, прозрачност, отчетност и (етична) отговорност). Засягането на въпроси, свързани с икономическата устойчивост (като финансови резултати, корпоративно управление и т.н.) е най-характерно за компаниите от сектор „Финанси и застраховане“, както и за фирмите които имат задължение да оповестяват информация, свързана с устойчивостта. Можем да предположим, че те не биха докладвали аспектите, свързани с доброто корпоративно управление (включително борба с корупцията, поведение в съответствие със законите и др. под.), ако не бяха изрично задължени да го правят, поради чувствителността на самите теми.

5. Относно практиката **„инвестиране в иновации“**, които подпомагат устойчивостта, като например разработване на продукти и технологии, които намаляват натоварването върху околната среда и увеличават енергийната ефективност, изследването показва, че **статистическата връзка между докладването за устойчивост и високата степен на технологичност/иновативност в бизнеса в България не е еднозначна, но съществува с умерена сила.** Доказването или отхвърлянето на хипотеза „X1. Нефинансовото отчитане е задвижващ механизъм (driver) за устойчивото развитие наред с друг такъв - високата степен на технологичност/иновативност в бизнес компаниите“ не може да бъде еднозначно предприето на основата на събраната до момента информация. Все пак е много важно, че 42.9% от интервюираните задължени за докладване на устойчивост компании, посочват, че вече са направили нововъведения и иновации, свързани с околната среда и Зелената сделка.

6. Изследването показва, че по отношение на практика за **социални инвестиции в човешки капитал (human capital investment)** като обучения, помощ за квалификация и преквалификация; спазване на правата и зачитане на разнообразието, **над две трети (66.7%) от компаниите**, които

са задължени да отчитат устойчивост, заявяват че, за да изпълнят задължението си, са направили нововъведения, свързани с персонала, с уменията му и с квалификацията (като фирмени обучения; изпращане на работници и служители на външни за компанията обучения; вътрешно-фирмено менторство и други неформални обучения), **Стратегията за редовно и безвъзмездно обучение на персонала е възприета (макар и в различна степен) от 80% от обхванатите в проучването компании.** Сред факторите, които влияят върху решението за въвеждане на вътрешно-фирмени обучения и избора на честота на обученията за служителите са големината на фирмата, отраслова принадлежност, местонахождение на фирмата, образователна структура на служителите, както и наличието на чуждестранно участие в собствеността и управлението.

7. Сътрудничеството с обществеността и застъпничеството за устойчивото развитие като бизнес практика се реализира чрез механизмите, които се използват от компаниите за събиране на обратна връзка или мнения от заинтересовани страни в процеса на докладване. 86.2% от компаниите приемат обратна връзка от заинтересовани страни. 82.1% от анкетираните компании посочват, че използват информацията, събрана от обратната връзка за подобряване на своите практики и процеси. Този механизъм е имплементиран в дейността на 92.3% от компаниите със задължение да отчитат устойчивост, както и от 73.3% от компаниите, които не са задължени да изготвят отчети за устойчиво развитие. 73.1% от обхванатите в проучването компании докладват за въздействието на своите дейности върху заинтересованите страни и околната среда по друг начин, извън отчетите за устойчивост. Това е по-характерно за компаниите, които са част от международна верига за доставки (за 77.3% от тях). Малко над две трети (66.7%) от анкетираните заявяват, че компаниите им организират консултации със заинтересованите страни, а близки дялове от 53.8% и 53.6% съответно заявяват, че компаниите им 1) публикуват подробна информация за своите цели, планове и постижения по отношение на устойчивостта; и 2) публикуват отчетите за устойчивостта на своята интернет страница. Извън изброените дотук механизми, които са най-често използвани, компаниите свидетелстват за други два, които са непопулярни и не се практикуват масово за събиране на обратна връзка. Това са интерактивните интернет консултации

със заинтересованите страни (не се използват от 71.4% от компаниите) и публикуването на отчетите за устойчивостта на интернет страницата на платформата, чиито стандарти за отчитане се използват (65% от анкетираните компании не го използват). Последното се потвърждава и от прегледа на публичните бази данни на международни рамки за отчитане като GRI и Германския кодекс за устойчивост, където през 2022 година не се откриват български компании.

Тези и други успешни практики за отчитане на устойчивост помагат на компаниите да изградят **по-устойчив бизнес модел**, който е в полза както за компанията, така и за околната среда и обществото като цяло.

В **Трета глава** са представени концептуализирането на модел на кодекс за устойчивост за българските компании и перспективите пред имплементирането и институционализиране му.

Кодексът за устойчивост не е специфичен термин или документ, който е известен в широк смисъл. Възможно е да има различни кодекси за устойчивост в различни контексти или организации. Обикновено те представляват съвкупност от принципи, насоки и стандарти, които се насочват към постигането на устойчивост - балансирано удовлетворяване на текущите нужди без да се застрашава способността на бъдещите поколения да удовлетворяват своите нужди (Brundtland, 1987).

Кодексът за устойчивост може да включва принципи и практики, свързани с околната среда, икономиката и социалните аспекти (Elkington, 1997). Кодексът за устойчивост най-общо може да се дефинира като **комплексен и многостранен документ респективно комплекс (рамка) от принципи, които поощряват отговорно и устойчиво поведение в различни сфери на живота, включително околната среда, икономиката, доброто управление и социалните аспекти**. Тази рамка от принципи и индикаторите, измерващи съответствието с тези принципи, може да бъде използвана **като инструмент за докладване на устойчивост от страна на бизнес компаниите**.

В дисертацията за разработването на българска рамка за докладване на устойчивост от страна на бизнес компаниите се използва комплекса

от принципи и съответните данни за тях на Германския кодекс за устойчивост. Предлагам модел на българска рамка за докладване на устойчивост, защото съм убедена, че така в най-голяма степен в ръцете на българските предприемачи ще бъде предоставен мощен инструмент за активното им ангажиране в разработването, отстояването и прилагането на всички аспекти на устойчивото развитие в България. **Представянето на начина на нефинансово отчитане в съответствие с Германския кодекс в неговата цялост (approach) и формулирането на български модел за отчитане може да допринесе за „изсветляване“ на бизнес средата у нас.** Моята цел е да апелирам към българските икономически актьори да пристъпят към отчитане на устойчивостта, защото така ще добавят репутационна стойност към своите икономически резултати.

Кодексът работи на практика като (международно или национално) приложима рамка от стандарти за отчитане на количествени и качествени показатели и аспекти от дейността на бизнес организациите, които са свързани с устойчивостта. В съответствие с подхода на Европейската Комисия кодексът представлява “work in progress”, т.е. концепцията и свързаните с нея документи са в непрекъснат процес на осъвременяване и развитие. Така например с всяка следваща актуализация на Германския кодекс за устойчивост¹⁹ се цели постигането на по-голям напредък и съответствие с всички аспекти и съображения за устойчивост в промишлеността и търговията, както и по отношение на учредяването на компании и прозрачността на тяхната дейност.

Основното предимството на Кодекса е неговата кратка и лесна за употреба форма. Той осигурява на компании от всякакъв тип (микро, малки, средни и големи) и с разнообразна правноорганизационна форма практическа рамка за изготвяне на доклад относно аспектите на устойчивостта и управлението. Структурата и фокусът върху най-съществените въпроси, свързани с устойчивото развитие и „доброто корпоративно управление“, представляват централни предимства на Кодекса.

¹⁹ Една от последните актуализации е извършена в отговор на ратифицирания Закон за прилагане на Директивата за КСО от Бундестага в началото на 2017 г. чрез изменения в Германския търговски кодекс (HGB) и Закона за германските дружества (AktG).

Стандартизираното представяне на информацията подобрява съпоставимостта на докладваната информация и го прави подходящ за използване от различни участници на пазара като компонент при оценката на цялостното представяне и сравнимост на компаниите.

Публикувайки декларация за съответствие с Кодекса, компаниите създават надежден източник на информация, на който може винаги да се разчита при въпроси към самата компания или пък от страна на обществени организации или бизнес партньори.

Моделът на кодекс, който предлагам, насърчава цялостен възглед за устойчивостта и за устойчивото развитие и това е видно от съдържанието му, както и процедурата по неговото прилагане в практиката на компаниите.

Практическото използване на Германския кодекс за устойчивост показва, че благодарение на многобройните средни по размер компании и публични институции, е създадена значителна група потребители, изготвящи доклади напълно доброволно. Мотивите извън задължителното отчитане най-често са свързани с желанието на мениджмънта на съответната компания да практикува прозрачно за инвеститорите и високо професионално корпоративно управление (good corporate governance); желание за предприемаческа диференциация, както и очакванията на пазара, свързани с различни аспекти на устойчивостта²⁰. Очаква се тези тенденции по отношение на мотивацията в компаниите да продължат да се задълбочават в бъдеще. Нарастващата роля на веригите за доставки и интересът от страна на компаниите, подлежащи на задължително докладване в процеса на консолидиране на информацията, идваща от различни компании, представляват допълнителни стимули.

Таблица 1: Най-важните международни стандарти, които дефинират принципите за устойчивост във връзка с корпоративното управление

²⁰ German Council for Sustainable Development. 2019. A guide to the Sustainability Code. Guidance for the first-time users.

- Ръководните насоки на ОИСР (OECD) относно многонационалните предприятия
- Десетте принципа, упоменати в Глобалния договор на ООН (UN Global Compact)
- Ръководните принципи на ООН за бизнеса и правата на човека
- Основните трудови стандарти на Международната организация на труда (МОТ)
- Насоките за социална отговорност на Международната организация по стандартизация (ISO) относно организации и техните стандарти за устойчиво управление (ISO 26000 и ISO 14001)
- Насоките за устойчиво развитие и отчитане на Глобалната инициатива за отчитане (GRI) и Европейската федерация на организациите за финансов анализ (EFFAS).
- Инструменти на ЕС:
 - Директивата за нефинансово отчитане (Directive 2014/95/EU)²¹
 - Таксономия на ЕС за отчитане на климатично неутрални дейности на компаниите²²
 - Директива за отчитането на предприятията във връзка с устойчивостта (Directive 2021/0104(COD))²³

Източник: Интернет страницата на German Sustainability Code, GRI и собствени проучвания на публичните ресурси за отчитане

Както вече многократно беше посочено в дисертационния труд, докладването за устойчивост, познато още в ЕС и като нефинансово отчитане на устойчивостта или корпоративно отчитане за устойчивост, е процесът на събиране, оценка и докладване на информация за социалните, екологичните и управленските аспекти на дейността на дадена организация. Тези измерения могат да бъдат трансформирани в индикатори на рамка и да се използват за оценка и докладване на устойчивостта на

²¹ Източник: Интернет страницата на (ЕК), цитиран по-горе

²² Регламент (ЕС) 2020/852 на Европейския парламент и на Съвета от 18 юни 2020 година за създаване на рамка за улесняване на устойчивите инвестиции и за изменение на Регламент (ЕС) 2019/2088.

²³ Тази Директива е приета на 16 ноември 2022 година и изменя предходните законодателни актове, свързани с отчитането на устойчивост от фирмите в ЕС като Регламент (ЕС) № 537/2014, Директива 2004/109/ЕО, Директива 2006/43/ЕО и Директива 2013/34/ЕС, и по отношение на отчитането на предприятията във връзка с устойчивостта.

организацията. На основата на литературния обзор на рамките (системите) за докладване на устойчивостта предлагам по-долу списък с най-често срещаните главни теми и индикатори към тях. Всяка от темите и индикаторите представляват измерения на устойчивостта в бизнеса. Изброените по-долу измерения не са изчерпателни, но представляват основните области, които най-често биват включени в индикаторите на рамката:

1. Екологична устойчивост:

- Емисии на парникови газове
- Качество на водата и управление на отпадъци
- Енергийна ефективност и използване на възобновяеми източници на енергия
- Биоразнообразие и устойчиво използване на природните ресурси

2. Социална устойчивост:

- Равенство и разнообразие на работната сила
- Безопасност и здраве при работа
- Социална отговорност и въздействие върху обществото
- Ценности и етика на организацията

3. Икономическа устойчивост:

- Финансови показатели и резултати на организацията
- Инвестиции в устойчиви технологии и практики
- Устойчиво управление на веригата на доставки и доставчици
- Иновации и развитие на продукти и услуги

4. Управленска устойчивост:

- Управление на риска и непрекъснато подобряване на устойчивостта
- Сътрудничество и партньорство със заинтересованите страни
- Измерване и докладване на резултатите от устойчивите практики
- Стратегии за устойчивост и рисково управление.

Следователно, може да се твърди, че има **четири главни теми (фактори) на устойчивостта** – 1) същността и стратегията на компанията, оперираща в определена икономическа област (икономическа устойчивост); 2) процесът на управление на дейността, включително неговата

материална същност (ресурси, материали, процеси на доставка, производство и разпространение) (икономическа устойчивост и добро управление) 3) околна среда (екологична устойчивост) и 4) общество и свързани с обществените и социалните отношения, дейности на организацията вътре в нея, както и навън (добро управление и социална устойчивост). За основа на това разбиране служи най-вече моделът на Германския кодекс за устойчивост, който е проучван в продължение на години (Желева 2022). **Тези четири основни измерения** могат да бъдат използвани като основа за изграждането на индикатори на рамката за отчитане на устойчивостта в България.

По подобие на Германския кодекс за устойчивост българската рамка може да включва 20 индикатора, като първите 10 имат за фокус политиката за устойчивост на съответната компания като информацията, свързана с тях, представя и отчита, доколко дейностите и икономическото поведение на съответната бизнес компания или публична организация очертават една възможно по-цялостна корпоративна концепция за устойчивостта (т.е. доколко компанията/организацията оперира и се управлява икономически устойчиво). Втората група от десет индикатора представят другите две основни измерения на устойчивостта - околната среда и обществото като непосредствено свързани с икономическата дейност на бизнес компанията/организацията.

Таблица 2: Принципи на българска рамка за корпоративна устойчивост

Корпоративен фактор за устойчивост: СТРАТЕГИЯ	
01	Стратегически анализ и стратегически действия
02	Същност на икономическата дейност
03	Цели на компанията
04	Обхват на веригите на доставки
Корпоративен фактор за устойчивост: ПРОЦЕС НА УПРАВЛЕНИЕ	
05	Разпределение на отговорността
06	Правила и процедури
07	Контрол
08	Системи от стимули
09	Взаимодействие със заинтересовани страни
10	Мениджмънт на иновациите и продуктите
Корпоративен фактор за устойчивост: ОКОЛНА СРЕДА	
11	Използване на природни ресурси
12	Управление на ресурсите и отпадъците
13	Емисии, свързани с климата
Корпоративен фактор за устойчивост: ОБЩЕСТВО	
14	Права на работещите
15	Равни възможности
16	Квалификация
17	Човешки права
18	Общности
19	Политическо влияние (вкл. корупция)
20	Поведение в съответствие със законите и разпоредбите

Разбира се, Таблица 2 представя само една възможна мисловна рамка с набор от индикатори, които според мен са задължителни. Техният брой би могъл да бъде по-голям, както и е възможно да се включат специфични за съответните отрасли/икономически дейности количествени и качествени показатели. Показаните по-горе, описват минимума от фактори на устойчивостта. В същото време те са и най-често посочваните в действащите рамки като тази на Глобалната инициатива за отчитане (GRI) или директивите на ЕС. Възможни са и други модели за докладване на устойчивост.

Институционализирането на българския кодекс за устойчивост може да премине през следващите пет стъпки:

1. Приемане на законодателство
2. Създаване и/или приемане на стандарти и насоки
3. Обучение и насърчаване на информираност
4. Създаване на регулаторен орган или механизъм за наблюдение
5. Разширяване на сътрудничество със заинтересовани страни

Тези стъпки могат да помогнат за институционализирането на нефинансовото отчитане за устойчивост в България и да подкрепят устойчивия бизнес и развитието на страната като цяло. Българският кодекс за устойчивост задава ясна рамка за докладване на екологичните, социалните, икономическите и свързаните с доброто корпоративно управление, аспекти на устойчивото развитие. Кодексът предоставя в ръцете на българските предприемачи мощен инструмент за активното им ангажиране в разработването, отстояването и прилагането на устойчивото развитие в България, за увеличаване на репутационната стойност на техния бизнес и за изсветляване на общата икономическа среда в страната. За да се институционализира докладването за устойчивост, е важно да се създаде подходящо законодателство. Една рамка от принципи, залегнали в български кодекс за устойчивост, може и следва да бъде част от такова законодателство. Още повече, че след няколко години на няколко десетки български предприятия ще се наложи да отговарят на нов тип стандарти за отчетност и да предоставят публична и

стандартизирана информация във връзка с влизането в сила на Директивата на ЕС за корпоративното докладване на устойчивост. Определянето на ясни стандарти и насоки за нефинансовото отчитане ще помогне на организациите да разберат как да измерват и докладват за своите устойчиви практики. За да се гарантира съответствие със законодателството и стандартите, може да се създаде **регулаторен орган или механизъм за наблюдение**. Този орган може да има отговорността да проверява докладите за нефинансово отчитане и да предприема действия при нарушения. Една от ключовите стъпки за успешното институционализиране на докладването за устойчивост е сътрудничеството със заинтересованите страни. Това включва диалог с бизнеса, неправителствени организации, академични институции и други, за да се гарантира, че отчитането за устойчивост отговаря на нуждите и очакванията на обществото. Организирането на обучения и информационни кампании ще помогне на бизнеса и други заинтересовани страни да разберат важността на нефинансовото отчитане и как да го прилагат ефективно.

В Заключението на дисертационния труд обобщавам ползи и предимства за бизнес компаниите и за тяхната дейност от докладването на устойчивост и тяхната роля като двигатели на социална промяна към устойчиво развитие. Дисертационният труд е посветен на концептуализирането и емпиричното изследване на социология на устойчивото развитие в България. Както нагледно демонстрира този труд, социологията на устойчивото развитие и изследването на нефинансовото отчитане за устойчивост на компаниите са две области, които могат да бъдат тясно свързани. Разбирането за това как компаниите се справят със своята отговорност към околната среда, обществото и хората (т.е. устойчивостта) може да бъде обогатено и разширено чрез използването на социологически теории и концепции, както предлага дисертационният труд.

Робърт Мъртън, известен със своята работа върху теориите със среден обseg, утвърждава, че подобни теории предлагат концептуални рамки за обяснение на динамиката на конкретни социални процеси и явления, без да се опитват да предоставят всеобхватна или „голяма“ те-

ория за обществото като цяло. В контекста на устойчивостта и докладването ѝ, **теорията със среден обseg се фокусира върху начина, по който социални, културни и институционални фактори влияят върху практиките на нефинансово отчитане в различни компании в България.** Според мен, такава теория може да помогне да се разберат различията между компаниите в това отношение, както и начините, по които те могат да бъдат подобрени, за да се увеличи устойчивостта на техните дейности и да се подкрепи процеса на устойчиво обществено развитие. **Връзката между социологията на устойчивостта, конструирана като теория със среден обseg, и изследването на нефинансовото отчитане за устойчивост на компаниите, може да бъде възприемана като рамка за изучаване и разбиране на социалните фактори, които влияят върху начина, по който компаниите се справят със своите задължения по отношение на различните аспекти (фактори) за устойчиво развитие (екологични, социални, технологични, свързани с корпоративното управление и т.н.).**

1. Емпиричното изучаване на компаниите, които докладват за устойчивост, допринесе за определението и прецизирането на ключови концепции и взаимодействия между тях. Така например, понятието „устойчивост“, което се определя по много и разнообразни начини в специализираната литература, а често се приема за „саморазбиращо се“ понятие, в дисертационния труд се прилага във връзка с фактори като корпоративна култура и стратегия, технологичен напредък и иновации, институционален контекст и т.н. Дисертационният труд изясни основните понятия в една социология на устойчивото развитие, дефинирана като теория от среден обseg, които според мен наред с „устойчивост“ са също „корпоративна социална отговорност (CSR)“; „нефинансово отчитане“ или познато още като „докладване на устойчивост“ или съгласно последната Директива на ЕС от декември 2022 и като „корпоративно отчитане за устойчивост“; „заинтересовани страни“ (stakeholders); „корпоративна култура“; „институционална рамка“; „преход към зелена икономика“; „иновации и технологии, включително дигитални“; „корпоративно обучение и учене“. Тези понятия са критични за изграждането на социология на устойчивостта, дефинирана като теория от среден обseg,

тъй като те предлагат специфичен и обхванат рамкови модел за анализ и разбиране на динамиката на устойчивостта в корпоративната сфера.

2. Чрез конкретните емпирични изследвания се подложиха на верификация редица хипотези. Чрез изучаването на различни компании със социологически инструментариум, набраните данни послужиха, за да се подкрепят или опровергават предварително поставените хипотези относно връзките между различни фактори. Това според мен, **допринася за укрепването на основите на теоретичната рамка на социологията на устойчивото развитие**. В заложените в изследването хипотези се целеше **идентифицирането на факторите, които насърчават ангажираността на фирмите в България с аспектите на устойчивото развитие**. Именно идентифицирането на факторите, може да послужи като основа за решенията на политиките, които са отговорни за проследяването на бъдещите перспективи на икономиката и на общественото развитие по-общо. Така например, на основата на емпиричните данни се **изясни изчерпателно значението на нормативната рамка и наличието на ресурси за определяне на начина, по който дружествата подхождат към устойчивото развитие в своите корпоративни доклади**. Беше потвърдена хипотезата, че **правоприлагането и нормативната уредба са възможен инструмент за повишаване на чувствителността на компаниите към целите на устойчивото развитие**. Същевременно, беше показано, че **в момента съществуващото разнообразие от насоки и стандарти по-скоро затруднява фирмените ръководства, т.е. свръх регулацията на докладването за устойчивост не е решение**.

Съгласно законодателството на ЕС към момента (2023 г.) големите компании са задължени да докладват ежегодно за дейността си и за начина, по който компанията се справя със социалните и екологичните предизвикателства. Регламентите за отчитане на устойчивостта спомагат за насочване на финансирането към устойчиви дружества и дейности, като подкрепят целите на ЕС за зелена икономика за 2030 г. и 2050 г. **На европейско равнище се приема, че ключов принос за постигането на целите на европейската Зелена сделка е подобряването на данните за рисковете за устойчивостта, на които са изложени компаниите, и за тяхното въздействие върху хората и околната среда**. Подоб-

ряването на данните изисква подобро и задължително корпоративно отчитане по тези въпроси. Днес приблизително 12 000 публично регистрирани дружества са задължени да докладват, но до 2027 г. над 50 000 дружества ще бъдат засегнати от европейските стандарти за устойчивост съгласно Директивата за корпоративното отчитане на устойчивостта (ДКОУ). Експерти смятат, че почти половината от тези 50 000 компании не са в състояние да спазят изискванията на Директивата²⁴. За много от компаниите ще бъде необходимо цялостно преработване на съществуващите системи и процеси, за да се изготвят последователни, съпоставими и качествени данни, които да отговарят на изискванията. Въпреки цялата налична литература по въпросите на устойчивото развитие, все още липсват достатъчно научни изследвания върху готовността и затрудненията на компаниите в различните икономически дейности, които да послужат за основа на изготвянето, разпространението и популяризирането на различни помощни инструменти в зависимост от конкретния сектор, включително инструменти за стратегическо планиране за ръководители на дружества и поредица от програми за разпространение и обучение, насочени към различни категории заинтересовани страни в отделните бизнес сектори.

3. На основата на изследването на хипотези беше показано и доказано **значението на интернационализацията за ангажиране на предприемачите с целите на устойчивото развитие.** Включването в международни вериги на доставки често е фактор за доброволно ангажиране с докладване на устойчивост. Изследването също потвърди, че размерът на компаниите има положителна връзка с ангажимента на съответното дружество с докладването на устойчивост. Когато става въпрос за по-малки компании обаче, ангажираните с устойчивост (биоземеделие, получилите високи стандарти за своята дейност от системата ISO, например и др. под.) изразяват готовност открито и институционално да се включат в разкриването на нефинансова информация; **с други думи**

²⁴ „Как да извършите одита и публикуването на окончателния отчет“ (Referents: Philipp Stampfuß (Managing Director, AMANA) und Sven Schubert (Co-Founder & CEO, Envoria. достъпен на <https://amana.de/en/esg-and-csr-reporting.html>? и на https://clarity.ai/ri_categories/regulatory-compliance/.

вече работещите устойчиво компании, са по-склонни да бъдат още по-устойчиви и да разкриват това пред обществото.

4. Друг аспект, който свързва социологията на устойчивото развитие и емпиричното изследване на докладите за устойчивост, е възможността да се идентифицират модели и взаимодействия. Според мен, емпиричните изследвания спомогнаха за разкриването на модели и взаимодействия, които не бяха очевидни при разработване на теоретичната рамка. Дисертационният труд започва с представяне на основните концепции и политически подходи към устойчивостта и устойчивото развитие. По-нататък на базата на преглед на актуална научна литература анализът беше фокусиран върху възможностите предприемачите в България, включително тези от малките и средни предприятия (МСП), да практикуват екологично съобразна, икономически успешна и социално приобщаваща икономика. На основата на прегледа и сравнителния анализ на съвременни емпирични изследвания на социално отговорно предприемачество и устойчиви бизнес практики в различни европейски страни, както и на собствените изследвания с количествени и качествени методи, представени в дисертационния труд, бяха направени множество изводи по темата за корпоративната и организационна устойчивост, устойчивото развитие в пост-трансформационно общество като българското и за отчитането на устойчивостта като инструмент за прозрачност на икономиката и обществото като цяло. **Основният извод е, че в българското общество са възможни различни, но отделни (сепарирани) практики на устойчиво бизнес поведение. Те също така са по-скоро локални (на равнището на индивидуалната компания), отколкото възможни като обща логика и поведение на икономическите актьори. Може да се предположи, че политическата ориентация, законовата регулацията и натискът за тяхното имплементиране и практикуване идват от външно и (по-високо) супранационално равнище, в случая с България от страна на Европейския съюз.**

Разработването на български кодекс за устойчиво развитие следва да е съчетан с насоки в помощ и за ориентация на бизнеса и особено на малките и средни компании. Няколко хиляди компании сега използват Германския кодекс за устойчивост. Това не се дължи само на закони

или договорни задължения. Кодексът за устойчивост е приет като инструмент за дългосрочен успех на всяка отговорна компания: успешна за самата организация и нейния бизнес, за служителите, за клиентите, за обществото и за околната среда. **По емпиричен път доказахме, че една голяма група компании в България също докладват за устойчивост като доброволна инициатива.** С други думи, емпиричното изследване на компании, които докладват за устойчивост, може да предостави важна информация, която подкрепя, разширява и уточнява разработването на "теория със среден обем" в рамките на социологията на устойчивостта.

В заключение следва да отбележа, че дисертационният труд откри в процеса на изследователската работа нови области и въпроси, които следва да бъдат проучени в бъдеще за задълбочаване и обогатяване на изследователското поле и теоретичната обосновааност на социология на устойчивото развитие в България.

НАУЧНИ ПРИНОСИ

1. Очертани са нови теоретични перспективи на **Социология на устойчивото развитие във времена на обществена несигурност и рискост („застрашеност“)** в късно модерното общество.

2. Развито е **концептуализирането на социология на устойчивото развитие като предметно специфицирана теория от среден обхват (“middle range theory”)**. Увеличават се евристичните възможности за релевантни емпирични социологически изследвания. Експлицирана е надеждна връзка между теоретично и емпирично познание на състоянията и процесите на устойчивото развитие.

3. Теоретично е обоснована спецификата на основните **връзки на социология на устойчивото развитие и социологическите теории за социалната промяна, теориите за прехода и модернизационните теории**.

4. Очертана е **методологическа перспектива за емпирични изследвания в социология на устойчивостта и устойчивото развитие на основата на теориите за социалното действие и по-конкретно на разбирането на Макс Вебер** (всяко действие, предприето от индивид или група взема предвид действията на другите и се влияе от тези действия).

5. С емпирични изследвания се изтъква **връзката на социалното действие и устойчивото развитие**; разкрита е **ролята за постигане на устойчиво развитие на:** (1) конкретни (индивидуални) **социални актьори** като предприемачи, бизнес лидери и експерти в областта на устойчивостта, (2) техни **организации** (бизнес компании, работодателски и бизнес организации, различни експертни групи) и други заинтересовани общности (такива като експертни и застъпнически групи за опазване на околната среда и устойчивото развитие; (държавни и/или независими) органи за контрол и финансови и кредитни институции, т.е. такива от които зависи бизнеса репутационно, международни платформи и организации за устойчивост и др. под.) и (3) **конкретен инструмент като нефинансовото отчитане на устойчивост на компаниите**, познат още и

като **„докладване за устойчивост“** или **„отчитане на корпоративна устойчивост“**, чрез който в социалната практика се допринася и постига устойчивост на развитието.

6. Установени са емпирични закономерности на **несигурност относно статистическата връзка между двете променливи – сектор на икономическа активност и задължение за отчитане**. Голяма част от фирмите (в България), които докладват устойчивост, го правят доброволно, т.е. без това да следва от Директивата на ЕС, която задължава публичните компании за това. Голяма част от фирмите в България (което съответства и на по-големия дял в моята извадка 56% към 44% в ползва на доброволното докладване) се включват в процеса по разкриване на нефинансова информация без това да произтича от регламенти и законодателство пряко. По този начин хипотеза (H3): българските фирми докладват за устойчивост, защото са задължени следва да бъде отхвърлена. **Зад „доброволността“ се виждат задължения в рамките на международна обвързаност по веригата за доставки на съответната фирма или други изисквания, свързани с различни дейности и роли на фирмите на пазара на труда.**

7. По емпиричен път се потвърждава, че **формата на отчетите за устойчивост не зависи от задължението на компанията да се отчита за устойчивост**. Получените резултати отразяват разнообразието от формати за отчитане на устойчивост, съществуващи към момента, което може да бъде определено до някъде и като прекомерно. Новата директива на ЕС за корпоративното отчитане, приета в края на 2022 година, може да сложи ред в разнообразието от формати, като предложи единен такъв за фирмите в ЕС. Това е въпрос на бъдещи изследвания.

8. Изследването установи по емпиричен път, че **връзката между докладването за устойчивост и високата степен на технологичност/иновативност в бизнеса в България не е еднозначна, но съществува с умелена сила**. Нефинансовото отчитане е е задвижващ механизъм („driver“ - водач) за устойчивото развитие както наред с високата степен на технологичност/иновативност в бизнес компаниите.

9. Чрез емпиричните изследвания, представени в дисертационния труд, беше установено, че **компаниите, които са задължени да отчитат устойчивост, очакват по-голяма промяна през следващите 5 години в резултат на политика, регулиране и нарастващото търсене на високи стандарти за качество и устойчивост, включително и от страна на ЕС (връзката е умерено силна).**

10. Емпирично се установява, че **съществува статистически значима свързаност между отговорите на компаниите относно задължението им да се отчитат за устойчивост съгласно националното/европейското законодателство и очакванията им за въвеждане на бъдещи нови международни стандарти, свързани с устойчивостта и корпоративното докладване.**

11. Съществуването на няколко зависимости, представени в специализираната литература, беше установено по емпиричен път за българските компании, а именно: има **статистически значима връзка между отговорите на компаниите относно задължението им за отчитане на устойчивост и проверката/одита на докладите от трета независима страна, както и между размера на компанията и задължението за отчитане на устойчивост.** Размерът на компаниите има влияние върху важноста, която те придават на отчитането на устойчивост. **По-големите компании са по-склонни да считат отчитането на устойчивост за важно.**

12. Разкрита е следната емпирична закономерност: **по-голяма е вероятността компанията да е част от международна верига за доставки, ако докладва за устойчивост.** Компаниите, които са част от международни вериги за доставки, имат по-голяма вероятност да са подложени на национални и международни регулации относно устойчивостта. Всички резултати от тези тестове потвърждават статистически значима връзка между променливите, и тази връзка е силна.

СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ПО ТЕМАТА

СТУДИЯ

1. **Желева**, Румяна. 2022. *Прозрачни икономики - Устойчиви общества*. Академично издателство на БАН "Проф. Марин Дринов", ISBN:9786192452056, с. 1-44. (самостоятелна публикация).

СТАТИИ И ГЛАВИ В СБОРНИЦИ

2. Rumiana **Jeleva**. 2023. Sustainability Code in Bulgaria: Conceptualization, Models, Perspectives. In: *6th International Conference on Governance and Strategic Management (ICGSM) "ESG Standards and Securing Strategic Industries"*. Conference Proceedings Book. BFU. ISBN: 977-619-253-024-2 (in print).

3. Rumiana **Jeleva**. 2022. Information Technology Sustainability Reporting and Company Performance. In: Kirov, V. & B. Malamin (Editors/ 2022). *Inclusive Futures for Europe: Addressing the Digitalisation Challenges*, Prof. Marin Drinov Publishing house of BAS, 2022, ISBN:9786192452537, p. 139-152.

4. Румяна **Желева**. 2022. Нефинансово отчетане на аспектите на устойчивостта в ИТ индустрията: актуално състояние и перспективи. В: *Черно море - врата и много мостове*, Бургаски свободен университет, 2022, ISBN:9786192530174, с. 521-532.

5. Rumiana **Jeleva**. 2021. Governance of Labour Market Relevance of Higher Education in the Danube Region: Selected Practices. In: Jeleva, R. (Editor). *Regions and "the Regional" in a Sociological Perspective*, Prof. Marin Drinov Publishing house of BAS, ISBN:978-619-245-106-6, p. 36-55.

6. Rumiana **Jeleva**. 2020. Sustainable economies: Policies, strategies, practices. *Papers of BAS Humanities and Social Sciences*, Vol. 7, No. 1, Prof.

Marin Drinov, ISSN (print), ISSN (online) 2603-4832 2367-6248 71-82, p. 71-82, Jeleva-1-2020.pdf (papersofbas.eu)

7. Румяна **Желева**. 2020. Устойчива икономика: политики, стратегии, практики. *Collection of papers in honor of academician Taki Fiti*. Macedonian Academy of Sciences and Arts. ISBN 978-608-203-307-5, p. 151-166.

8. Румяна **Желева**. 2020. Устойчиво градско развитие: постижения и предизвикателства. *Социологически проблеми*, 2/52/2020, ISSN:0324-1572, с. 559-574

9. **Желева**, Румяна, Накова, Албена. 2019. Дуално образование и професионална реализация. *Социологически проблеми*, 2/ 51 / 2019, ISSN 0324-1572, с. 805-823.

10. Румяна **Желева**. 2019. Конференция „Регионалното развитие и факторите за успех: образование, икономика и социална политика в регионите“ (25. 10. 2019, София). *Социологически проблеми*, 2/51/2019, ISSN 0324-1572, с. 884-890.

11. Румяна **Желева**. 2019. Социално отговорно предприемачество и иновативни инструменти за устойчива икономика. В: *ВЛАДЕЕЊЕ на правото, доброто управување и квалитетот на институциите* : (зборник на трудови од Тркалезната маса одржана на 15 ноември 2019 година во Берово) / [уредник Владо Камбовски]. - Скопје : Македонска академија на науките и уметностите, 2019. ISBN 978-608-203-289-4, p. 33-43.